

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.Г. КОРОЛЕНКА

**БІБЛІОТЕКОЗНАВЕЦЬ
ЛЮБОВ БОРИСІВНА ХАВКІНА:
ТВОРЧА СПАДЩИНА І СУЧАСНІСТЬ**

Матеріали наукової конференції, присвяченої
130-річчю з дня народження Л.Б.Хавкіної

(Харків, 30 жовтня 2001 р.)

Харків - 2001

ББК Ч 733 (4 Рос) 6 - 8 + Ч 733 (4 Укр) 6-8

УДК

Б 59

Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність: Матеріали наук. конф., присвяченої 130 - річчю з дня народження Л.Б.Хавкіної, 30 жовт. 2001 р . /Харк. держ. наук. б-ка ім. В.Г.Короленка; Упоряд. О.П.Кунич. - Х., 2001. - 40 с.

У збірнику вміщено матеріали доповідей та повідомлень регіональної наукової конференції, організованої науково-методичним відділом ХДНБ ім. В.Г.Короленка з нагоди 130-річчя від дня народження Л.Б.Хавкіної.

Відображено внесок Л.Б.Хавкіної у розвиток бібліотечної справи і бібліотекознавства, результати наукових розвідок харків'ян, пов'язаних з дослідженням її творчого доробку тощо. Особливої уваги надано висвітленню харківського періоду життя і діяльності Любові Борисівни, коли вона працювала у Харківській громадській бібліотеці.

Упорядник

О. П. Кунич

Редактор

С.М.Миценко

Відповідальний за випуск Л.П.Незнамова

Г.В.Трохименко
Р.А.Драган

Л.Б.ХАВКІНА І РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Творчий доробок фундатора харківської бібліотечної школи Л.Б.Хавкіної визнаний не тільки у вітчизняному бібліотекознавстві, але і за кордоном. Саме тому створені нею теоретичні моделі та концепції, конкретні прикладні розробки стали певною основою для подальшого розвитку бібліотекознавчої думки.

Дослідження внеску Л.Б.Хавкіної у розвиток вітчизняного бібліотекознавства дає можливість, на нашу думку, вирішити такі головні завдання:

- усунути прогалини в історії бібліотечної справи;
- дослідити специфіку розвитку бібліотекознавства першої третини ХХ ст.;
- створити фундамент для подальшого розвитку науки.

Сьогодні можна визначити конкретні практичні та загальнотеоретичні проблеми бібліотекознавства, які досліджувала Л.Б.Хавкіна. Однак перш ніж зупинитися на детальному дослідженні цих питань, звернемо увагу на практичну та громадську діяльність Л.Б.Хавкіної, яка стала базою для теоретичних досліджень.

Насамперед це стосується створення за її сприянням першого в Україні відділу бібліотекознавства при Харківській громадській бібліотеці (1903 р.), активної участі у діяльності Товариства бібліотекознавства (Санкт-Петербург, 1908 р.), улаштування за її ініціативою перших в

Україні курсів з підготовки бібліотечних кадрів (Харків, 1917 р.).

Згадані чинники стали важливими передумовами для розвитку бібліотечної справи у Харківському регіоні, для дослідження загальнотеоретичних (об'єкт, предмет науки, методи та структура бібліотекознавства) та суто-бібліотекознавчих (типологія бібліотек, їх функції та завдання, координація діяльності; вивчення читачів та читацького попиту; підготовка бібліотечних кадрів) проблем.

Важливим здобутком Л.Б.Хавкіної є видання перших практичних посібників з бібліотечної справи [15, 16, 24], які стали результатом вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду організації бібліотечної справи і були високо оцінені колегами та зарубіжними фахівцями. Окрім важливого фактичного матеріалу, посібники містили головні теоретичні засади бібліотечної діяльності. Метою книги "Библиотеки, их организация и техника" [15], було викласти основи бібліотечної технології та назвати технічні засоби, які застосовуються в найпрестижніших бібліотеках Західної Європи та США. Книга була високо оцінена фахівцями і у 1905 р. на міжнародній виставці у Льєжі (Бельгія) була нагороджена золотою медаллю. Від секції бібліотекознавства Російського бібліологічного товариства Л.Б.Хавкіна отримала подяку за створення цієї праці, яка була визнана внеском у розвиток вітчизняного бібліотекознавства. Однак слід зауважити, що деякі фахівці критикували цю працю за організаційно-технічний ухил. У другому виданні книги [16] Л.Б.Хавкіна усунула ряд недоліків, включила цінні матеріали з власного анкетного дослідження публічних бібліотек. В іншому посібнику "Руководство для небольших библиотек" [24] Л.Б.Хавкіна вперше в бібліотекознавчій літературі досить ґрунтовно проаналізувала чинники, які впливають на організацію роботи невеликих бібліотек: тип бібліотеки, її

фінансова база, місцеві потреби і запити читачів. Разом з посібниками Б.О.Боровича та Н.Я.Фрідьєвої, які були видані пізніше, праці Л.Б.Хавкіної посіли чільне місце у вітчизняному бібліотекознавстві.

Одна з головних заслуг Л.Б.Хавкіної полягає у вивченні зарубіжного досвіду бібліотечного будівництва та впровадженні його у практику роботи вітчизняних бібліотек. Вона уважно стежила за станом бібліотечної справи за кордоном, відбираючи найбільш цінні матеріали і робила їх здобутком бібліотечної громадськості. Розвитку цієї сторони діяльності Л.Б.Хавкіної сприяло вільне володіння шістьма іноземними мовами, дослідження організації бібліотечної справи в багатьох зарубіжних країнах під час відряджень, особисті зв'язки з багатьма діячами зарубіжного бібліотекознавства, членство в бібліотечних асоціаціях США та Чехословаччини, систематичне знайомство з зарубіжною періодикою. Результатом вивчення бібліотечного життя за кордоном є публікації у вітчизняних журналах "Вестник воспитания", "Просвещение", "Русская школа". У статтях "Детские библиотеки" [17, 18, 19, 20], "Народные читальни и библиотеки в Париже" [23], "Народные читальни и библиотеки в Берлине" [22] вона досліджує функції та завдання бібліотек різних типів, їх значення в громадському житті, наполягає на необхідності перейняти багатий досвід з організації бібліотечної справи провідних західних країн.

Результатом вивчення Л.Б.Хавкіною вітчизняного і зарубіжного досвіду бібліотечного будівництва стало створення у 1903 р. за її ініціативою при Харківській громадській бібліотеці відділу бібліотекознавства з невеличким музеєм спеціальної літератури. У своїй доповіді "Об устройстве отдела библиотекосведения" на засіданні правління бібліотеки Л.Б.Хавкіна обґрунтувала необхідність вивчення і наукової організації бібліотечної справи за

прикладом США та Англії. Бібліотечна справа, відзначала вона, повинна спиратися на наукові розробки, підноситися на більш високий теоретичний рівень. Відділ бібліотекознавства став першим вітчизняним досвідом об'єднання матеріалів з бібліотечної справи з метою наукової розробки раціональних методів організації бібліотек. Завдяки сприянню іноземних колег, тут вдалося зібрати багато матеріалів, які були розподілені на теоретичні і практичні. Відділ здійснював методичну роботу, допомагаючи багатьом фахівцям. Досвід його роботи вивчався і поширювався не тільки в Україні, але й у Росії.

Важливою заслугою Л.Б.Хавкіної є створення у Харкові перших в Україні курсів з підготовки бібліотечних кадрів, які розпочали роботу в 1917 р. Хоча це ще не були окремо функціонуючі курси (лекції з бібліотекознавства викладались в структурі системи позашкільної освіти), їх організація та усвідомлення необхідності існування були важливим кроком вперед. Курси були організовані за сприянням Харківського товариства грамотності та за діяльною участю та підтримкою Л.Б.Хавкіної. Ще у 1916 р. на одному із засідань Харківського товариства грамотності вона детально інформувала про організацію у 1913 р. курсів з позашкільної освіти в Москві при університеті ім. Шанявського і висловила думку про необхідність організації подібних курсів у Харкові. Після тривалого обговорення цього питання, в якому взяли участь члени Харківського товариства грамотності В.Г.Соболева, П.Г.Ковалевський, С.О.Раєвський, С.С.Жилкін та інші, організацію курсів з позашкільної освіти у м.Харкові було визнано надзвичайно важливою справою, наголошено на необхідності створення спеціальної комісії, яка мала розробити план курсів і вирішити питання, пов'язані з їх організацією. Курси з позашкільної освіти, в структурі яких Л.Б.Хавкіна читала

лекції з бібліотекознавства, почали функціонувати з 1917 р. Їх програма була універсальною і складалася з таких частин:

- Загальні питання позашкільної освіти (В.Я.Данилевський);
- Бібліотеки та читальні (Л.Б.Хавкіна);
- Робота з дітьми у сільській бібліотеці (Л.К.Покровський);
- Статистика позашкільної освіти (А.А.Дідріхсон).

У 1918 р. програма курсів значно розширилася. Почали викладатися такі предмети:

- Історія російських бібліотек (К.І.Рубинський);
- Каталогізація та класифікація (А.А.Дідріхсон);
- Організація бібліотек (А.А.Дідріхсон);
- Методи бібліотечної роботи (І.П.Дриженко);
- Дитячі бібліотеки (Є.О.Мартінова).

Окрім лекцій, тут проводились і практичні заняття. Курси були насиченими і тривали 4 тижні. В структурі курсу Л.Б.Хавкіної "Бібліотеки та читальні" розглядалися такі важливі питання, як функції бібліотек, організація їх діяльності, бібліотечне законодавство, організація бібліотечного обслуговування тощо.

Досліджуючи внесок Л.Б.Хавкіної в розробку теоретичних питань бібліотекознавства, детальніше зупинимося на тих проблемах бібліотекознавства, яким вона надавала важливої уваги. В рамках цих проблем вона досліджувала об'єкт, предмет, методи, структуру бібліотекознавства. Вона вважала бібліотекознавство складовою частиною книгознавства, однак заперечувала проти включення його разом з книжковою торгівлею до одного розділу - книгорозповсюдження. Л.Б.Хавкіна наголошувала на тому, що серед суміжних книгознавчих дисциплін бібліотекознавство посідає особливе місце і цілком може набути статус самостійної науки. Але якщо у

1904 р. Л.Б.Хавкіна характеризувала бібліотекознавство як сукупність наукових і технічних знань у галузі бібліотечної справи [15, с.90], то у 1911 р. вона вважала його самостійною наукою, предметом якої є бібліотека [16, с.8]. Тоді ж Л.Б.Хавкіна робить висновок, що бібліотекознавство тісно межує з вивченням бібліотек як культурного фактора, дослідженням їх функцій та значення. Для вчення про книгу вона пропонувала використовувати терміни "бібліогнозія", "бібліософія", "бібліологія", а для вчення про бібліотеки- "бібліотекознавство". Об'єктом наукового бібліотекознавства вона вважала бібліотеку, а предметом - виявлення закономірностей її розвитку і функціонування. Бібліотекознавство, на її думку, повинно перш за все досліджувати, що таке бібліотека, які її цілі і завдання, як вона повинна бути організована для їх вирішення, якими мають бути зв'язки між її відділами. Сюди ж Любов Борисівна відносить питання управління бібліотечною справою і бібліотечне законодавство. Самостійною частиною бібліотекознавства вона вважала бібліотечну статистику, бібліотечні споруди та обладнання, а також історію бібліотечної справи. На думку Л.Б.Хавкіної, бібліотечна справа складається з трьох частин:

- організація, (планомірність розвитку, фінансування, штат і управління);
- методика;
- техніка (сукупність прийомів, які сприяють оптимізації діяльності).

Отже, Л.Б.Хавкіна однією з перших вітчизняних бібліотекознавців зробила спробу переосмислення накопичених теоретичних і практичних знань, формування уявлення про бібліотеки як соціальний інститут з певними взаємопов'язаними елементами, структурування науки. Загальнотеоретичні аспекти дослідження Л.Б.Хавкіної стали

певним фундаментом для подальшого розвитку бібліотекознавства.

Детально досліджуючи бібліотекознавчу проблематику, Л.Б.Хавкіна звертає увагу на національні, наукові, публічні, дитячі та народні бібліотеки, їх функції, завдання та перспективи розвитку. Серед установ позашкільної освіти, відзначала вона, важливе місце посідають бібліотеки, які є необхідним доповненням і продовженням школи [24, с.146]. У часи, коли необхідно було підвищувати загальний культурний рівень країни, особливого значення набувало широке використання бібліотеки як могутнього засобу освіти та просвітництва. Тому організацію розгорнутої мережі бібліотек різних типів та видів Л.Б.Хавкіна вважала першочерговим завданням. Особливістю раціонально організованої бібліотеки, стверджувала вона, є те, що вона має задовольняти будь-які потреби та запити читача. Для цього книгозбірня повинна мати енциклопедичний характер, охоплювати широке коло знань. Довгий час, підкреслювала Л.Б.Хавкіна, головною метою бібліотек було лише накопичення книжкових багатств. Пізніше до цієї технологічної функції приєдналося бібліотечне обслуговування широких верств населення. Але і це вона вважала недостатнім. Сучасна бібліотека, на її думку, повинна не лише задовольняти існуючий попит, але і стимулювати його [17, с. 149].

Вказуючи на недоліки в організації та функціонуванні вітчизняних бібліотек (випадкове комплектування, недоцільна організація мережі тощо) Л.Б.Хавкіна відзначає їх головні причини: відсутність компетентного керівництва галуззю, чітко розробленого бібліотечного законодавства, а також недостатні зв'язки між бібліотеками, відомча відокремленість, брак підготовленого персоналу.

Отже, вивчення теоретичного і практичного доробку Л.Б.Хавкіної з вітчизняного бібліотекознавства дає право стверджувати, що розроблені нею теоретичні моделі та концепції, вагомий практичний внесок не тільки відображали стан і потреби бібліотечної справи першої третини ХХ ст., але і створювали певну основу, фундамент для подальших напрацювань та досліджень. Більшість питань, які досліджувала Л.Б.Хавкіна, є цікавими і корисними і сьогодні.

Література

1. Абрамов К.И. Демократические преобразования библиотечного дела России в период февральской революции (февр.-окт. 1917 г.): Лекция для студентов библиотечного факультета университетов и вузов культуры. - М.: МГИК, 1993. - 42 с.
2. Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Книга, 1980. - 352 с.
3. Березюк Н.М. Внесок вчених Харківського університету у становлення та розвиток наукової бібліотеки //Історія бібліотечної справи в Україні. - Х., 1993. - С.55-65.
4. Библиотековедение: Общий курс /Под ред. К.И.Абрамова, Н.С.Карташова. - М., 1988. - 223 с.
5. Библиотечная секция. Инструкции, распоряжения, циркуляры. - Державний архів Харківської області, ф. р 1635, оп. 1, ед. хр. 315. - 35 л.
6. Ванеев А.Н. Развитие библиотековедческой мысли в СССР. - М.: Книга, 1980. - 231 с.
7. Волкова С.І. Деякі аспекти розвитку наукових концепцій про об'єкт і предмет бібліотекознавства як науки //Бібліотекознавство і бібліографія. - 1984. - Вип. 24. - С.12-20.

8. Григорьев Ю.В. Л.Б.Хавкина. - М., 1973. - 124 с.
9. Карташов Н.С., Скворцов В.В. Общее библиотечное дело: Учебник: В 2 ч. - М.: МГУК, 1997. - Ч.2. Карташов Н.С. Общая теория библиотечного дела. - 256 с.
10. Мильман В.А. Общетеоретическая проблематика в отечественном библиотековедении начала XX в //Сов. библиотековедение. - 1989. - № 6. - С.9-17.
11. Самійленко Т.П. Внесок харківської бібліотечної школи в історію бібліотечної справи України //Історія бібліотечної справи в Україні: Матеріали регіон. наук. конф. - Х., 1994. - С.15-24.
12. Самійленко Т.П. Всесвітня історія становлення бібліотечного соціального інституту //Бібліотекознавство: Теорія, історія, організація діяльності бібліотек. - Х.: Основа, 1993. - С.26-59.
13. Сєдих В.В. Внесок Харківської бібліотечної школи в розвиток бібліотекознавства та бібліотечної справи //Конференція професорсько-викладацького складу і студентів за підсумками науково-творчої роботи за 1991 р.: Тези доп., 29 квіт. 1992 р. - Х., 1992. - С.90-91.
14. Столяров Ю.М. Внесок бібліотекознавців УРСР у розвиток радянського бібліотекознавства //Бібліотекознавство і бібліографія. -1980. - Вип. 20. - С.90-96.
15. Хавкина Л.Б. Библиотеки, их организация и техника. - СПб., 1904. - 376 с.
16. Хавкина Л.Б. Библиотеки, их организация и техника. СПб., 1911. - 404 с.
17. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки //Вестн. воспитания. - 1910. - № 4. - С.149-161.
18. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки //Просвещение. - 1907. - № 8. - С.231-235.
19. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки в Америке //Шк. и жизнь. - 1915. - № 4. - С.3-7.

20. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки в Америке //Шк. и жизнь. - 1915. - № 6. - С.4-8.
21. Хавкина Л.Б. Книга и библиотека. - М., 1918. - 169 с.
22. Хавкина Л.Б. Народные библиотеки и читальни в Берлине //Общее дело: Сб.. - 1902. - Вып. 2. - С.17-21.
23. Хавкина Л.Б. Народные библиотеки и читальни в Париже //Рус. шк. - 1902. - № 10-11. - С.73-89.
24. Хавкина Л.Б. Руководство для небольших библиотек. - М., 1911. - 132 с.

Н.Н.Капустіна
А.М.Перепеча

ПРО ОСНОВНІ НАСЛІДКИ ДОСЛІДЖЕННЯ "ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ Л.Б.ХАВКІНОЇ"

На початку 90-х років ХХ ст. відбулися істотні зміни в процесі вивчення та популяризації громадської і наукової діяльності Л.Б.Хавкіної. Ініціаторами цих змін стали відомі науково-культурні центри: Московський державний університет культури і мистецтв, Російська державна бібліотека, Московська бібліотечна асоціація, Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г.Короленка, Харківська державна академія культури. Серед заходів, що проводилися цими закладами, заслуговують схвалення наукові конференції "Бібліотекознавець Л.Б.Хавкіна" (м.Харків), "Библиотековедение: вчера, сегодня, завтра" (м.Москва), де розглядалися всі основні напрямки діяльності Л.Б.Хавкіної.

Спадщина Любові Борисівни складає понад 500 друкованих робіт з теорії і практики бібліотечної роботи та бібліографії. Багато цих праць перевидавалися і стали відомими широкому колу бібліотечних працівників, а інші

роботи практично лишаються недоступними сучасному бібліотекареві.

Саме тому ХДНБ ім. В.Г.Короленка здійснила дослідження творчості Л.Б.Хавкіної, наслідком якого є підготовка збірника "Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1871-1918 рр.)". Він міститиме біографію статті про період життя Л.Б.Хавкіної у Харкові, матеріали про неї, доповіді, епістолярну спадщину та фотографії.

Підготовку збірника здійснено у координації з відомими бібліотекознавцями України та Росії, які протягом тривалого часу вивчають творчий і життєвий шлях Л.Б.Хавкіної, - П.С.Соковим, В.О.Фокеєвим, А.Л.Дивногорцевим, А.В.Ричковим, Т.П.Самійленко.

При проведенні дослідження вперше були використані матеріали, які зберігаються у відділах рідкісних видань та рукописів РДБ, ХДНБ, ЦНБ ХДУ, а також у архівах: Харківському обласному, ХДНБ, Всеросійської книжкової палати, МДУМК. Досліджувались матеріали, які знайдені нами в архіві № 200 Харківського товариства грамотності, що дозволили детально розглянути діяльність Л.Б.Хавкіної у цьому товаристві, а також доповіді Хавкіної, на загальних зборах ХГБ, оригінал доповіді "Народні бібліотеки", на з'їзді розумних розваг у 1915 році (м.Харків), знайдений нами в ХОА.

Зібрані матеріали дозволяють скласти загальне уявлення про життєвий і творчий шлях Хавкіної, діапазон та напрямки її наукової діяльності, роль і місце у культурному і громадському житті Харкова.

Активна участь у культурному та громадському житті Харкова, зробила ім'я Л.Б.Хавкіної відомим далеко за межами міста. У бібліотечних колах вона здобула авторитет завдяки книгам з питань бібліотекознавства,

найвизначнішими серед яких є фундаментальні праці: "Библиотеки, их организация и техника" (1904), "Руководство для небольших библиотек" (1911), "Книга и библиотека" (1918).

За першу книгу вона отримує подяку від Російського бібліографічного товариства, яке назвало Хавкіну "засновником російського бібліотекознавства", нагороду (золоту медаль) на міжнародній виставці у Льєжі.

Не менш важливою є просвітницька та громадська робота Хавкіної. У діяльності кожної громадської установи, де доводилося працювати Любові Борисівні, проявлялись її величезні організаторські здібності і талант дослідника. Вони були відзначені на урочистому засіданні, присвяченому 25-річчю діяльності Любові Борисівни (1915 р.). Численні привітання на адресу ювіляра надійшли з різних міст Харківщини. Від громадськості міста Л.Б.Хавкіну привітали з'їзд з питань позашкільного виховання ХТГ, товариство вчителів недільної школи, правління ХГБ та комітет 1-ї народної бібліотеки ХТГ. У листі до В.А.Артисевич (від 13.05.43 р.) вона згадує: "У Харкові я звикла мати справу з передовими громадськими організаціями".

Вибором свого життєвого напрямку, становленням як педагога-просвітителя Л.Б.Хавкіна зобов'язана перш за все Х.Д.Алчевській. Почавши трудовий шлях у народній школі, вона через десять років була удостоєна срібної медалі на "Олександрівській стрічці" та адреси від учителів в ознаку визнання її просвітницьких заслуг.

Історія Харківського товариства грамотності - одна з сторінок діяльності Хавкіної. У 1890 році професор В.Я.Данилевський запропонував відкрити читальню для народу, а 31 березня 1891 року на загальних зборах ХТГ був обраний комітет для її організації, членом якого стала і Л.Б.Хавкіна. Читальня була відкрита 1 грудня 1891 року.

Хавкіна згадує: "Я працювала в той час у Харкові. Безплатні бібліотеки були організовані Харківським товариством грамотності, і я брала найближчу участь в їх організації...". У зв'язку з 10-річчям першої читальні Л.Б.Хавкіну обирають членом ювілейної комісії, і вона проводить анкетування серед читачів, наслідки якого аналізуються у ювілейній доповіді.

Дослідження виявило участь Л.Б.Хавкіної у створенні "Народної енциклопедії наукових і прикладних знань" (1912 р.), видання якої організувало Товариство грамотності. Ініціатором цього видання був В.Я.Данилевський. Любов Борисівна входила до редакційної комісії. Її обов'язками було складання статей, їх редагування, переговори стосовно видання енциклопедії з І.Д.Ситіним.

Л.Б.Хавкіна є автором статей "Загадки матеріальної культури", "Первобытные люди", "Народные читальни-библиотеки", які увійшли до 8 і 10 томів "Народной энциклопедии".

У товаристві грамотності розквітнув дослідницький талант Любові Борисівни. Разом з членами спеціальної комісії вона обстежує і аналізує діяльність 228 сільських бібліотек Харківської губернії, готує звіт Харківському губернському земству "Бібліотеки-читальні Харківської губернії за даними досліджень 1900-1902 рр.". Заслуговує на увагу вміння Хавкіної аналізувати роботу бібліотек, скласти рекомендації щодо її поліпшення.

Знайдені матеріали розповіли про участь Л.Б.Хавкіної у з'їзді з питань організації розумних розваг для населення Харківської губернії (1915 р). Вона виступала з вітальним словом як секретар курсів з бібліотечної справи при Університеті ім. А.Л.Шанявського, брала активну участь у роботі секцій, прочитала доповідь "Народні бібліотеки",

доповнюючи її демонстрацією діаграм, даних про склад слухачів, видами бібліотечних будівель і т.ін.

Після 1916 року розпочала роботу комісія з позашкільної освіти ХТГ, яка порушила питання про влаштування бібліотечних курсів у Харкові. Вони були організовані у 1918 р. і поклали початок професійної підготовки бібліотекарів. Програма навчання слухачів охоплювала різні проблеми бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. Курси закінчувалися лекцією Л.Б.Хавкіної про особливості публічних бібліотек у передових країнах.

Любов Борисівна завжди мріяла про участь громадськості у бібліотечній справі, вбачаючи цю форму роботи досить перспективною. Вона розповідала бібліотекарям Харкова про Російське бібліотечне товариство у Москві і пропонувала відкрити його філію у Харкові. У 1917 році філія почала працювати у Харкові.

Великою багатогранністю відзначається діяльність Любові Борисівни в Харківській громадській бібліотеці, тут сформувалися її погляди на бібліотечну справу, визначилися основні завдання щодо її подальшого розвитку. Саме тут вона підготувала фундаментальні праці, прагнула до впровадження зарубіжного досвіду в практику визначних бібліотек, пропагувала нові форми роботи, багато зусиль докладала до створення нових відділів ХГБ - бібліотекознавства, музичного, дитячого.

Л.Б.Хавкіна була безпосереднім учасником урочистих подій: 10-річчя, 15-річчя, 25-річчя, 30-річчя з дня заснування бібліотеки, а також святкування у зв'язку з переїздом ХГБ до власного приміщення. Це дозволило їй стати не лише свідком, але й своєрідним "літописцем" книгозбірні. У статтях, написаних до цих дат, вона прагнула показати різні етапи розвитку книгозбірні, висвітлити багатогранну діяльність ХГБ, історію створення багатьох її відділів.

Від'їхавши з Харкова до Москви Л.Б.Хавкіна не припиняє життєвих, ділових і творчих контактів з рідним містом і бібліотекою. Доказом цього є неопубліковані листи Любові Борисівні, адресовані директору ХДНБ М.І.Румницькій, вченому секретарю В.Г.Тромбицькій, які зберігаються у меморіальному фонді бібліотеки. Листи Любові Борисівни до колег були щирими та сердечними. В них проглядає відмінне знання фактів з життя ХДНБ.

Напередодні 35-річчя своєї бібліотекознавчої діяльності, у березні 1925 року, Л.Б.Хавкіна відвідала провідні бібліотеки Одеської, Київської, Харківської областей. Враження від поїздок вона виклала у доповіді "Про бібліотеки України" на зборах Інституту бібліотекознавства у Москві. Тут же було оформлено і куточок "Бібліотеки України".

Україна може по праву пишатися видатним бібліотекознавцем, громадським діячем, автором цінних наукових праць з бібліотечної справи Любов'ю Борисівною Хавкіною.

В.В.Сєдих

ЛЮБОВ БОРИСІВНА ХАВКІНА ЯК КАТАЛОГОЗНАВЕЦЬ

Не можна глибоко пізнати природу каталогізації, залишаючись вузьким фахівцем, оскільки вона пронизує всі бібліотечно-бібліографічні процеси. Отже, тільки вільно орієнтуючись в них можна досягнути всі "таїнства" каталогізування та вдосконалювати його.

Історія бібліотечної справи, бібліографії свідчить, що переважна більшість відомих учених чи починаючи свій

шлях в науку, чи рухаючись його тернистою дорогою, чи завершуючи його у ранзі метрів бібліографознавства і бібліотекознавства обов'язково так чи інакше стикалась з проблемами каталогознавства і залишала в них помітний слід: А.Панініці, Ч.Кеттер, М.Дьюї, Ш.Ранганатан, Є.Шамарін, Б.Балика, Б.Борович, Ю.Меженко, А.Калішевський та ін.

Осторонь відсвічується ім'я Л.Б.Хавкіної. Відомо, що вона є видатним вітчизняним бібліотекознавцем, яка досліджувала глобальні проблеми теорії і практики бібліотечної справи: типологію бібліотек, їх історію, статус бібліотекознавства, стан терміносистеми тощо. До того ж була ініціатором та керівником науково-дослідної установи - Інституту бібліотекознавства[1, 2, 3]. Однак не кожному відомо, що вона першою у вітчизняному бібліотекознавстві здобула вчений ступінь доктора педагогічних наук за монографію "Зведені каталоги" /4/, тобто за оригінальне наукове дослідження, присвячене бібліотечній каталогізації. Таким чином, вона є не просто бібліотекознавцем, а каталогознавцем найвищого наукового рівня. Пізніше тільки Є.І.Шамурін захистив докторську дисертацію з історії бібліотечно-бібліографічних класифікацій.

Немає такої проблеми з каталогізацією, окрім сучасних, якої б не торкалась Л.Б.Хавкіна. Про це свідчать її публікації. Понад 30 робіт безпосередньо присвячені ним, але й крім них у переважній більшості робіт не тільки згадуються бібліотечні каталоги, але й висвітлюється їх місце в бібліотечно-бібліографічних процесах: у комплектуванні, довідково-бібліографічній роботі, в обслуговуванні читачів тощо. Слід наголосити на тому, що пишучі про каталоги, вона спиралась на закордонні джерела, безпосередні враження від каталогів передових бібліотечних країн Західної Європи та Північної Америки, де каталогізація отримала

потужний поштовх ще в епоху Відродження, а на зламі ХІХ-ХХ ст. досягла високого рівня. Л.Б.Хавкіна завжди робила цікаві порівняння. Наприклад, якщо за кількістю, складом, змістом фонди російських бібліотек мало чим поступались закордонним, то рівень вітчизняної каталогізації не можна навіть порівнювати, особливо в публічних бібліотеках. Поширена думка, що в академічних бібліотек стан каталогізації був задовільним, є перебільшенням. Так, А.Калішевський згадував, що коли він очолив бібліотеку Московського університету, виявив сотні, тисячі неопрацьованих книг, які з часом власноручно каталогізував. Таке становище спостерігалось у бібліотеках інших імператорських університетів.

Увага до каталогізації свідчить про високий професіоналізм та інтуїцію Л.Б.Хавкіної. Бібліотечне будівництво базується на відповідних документних ресурсах та їх каталогізації, без каталогів бібліотечні фонди "мовчать", а без останніх - нема бібліотеки. Вважаємо, що Любов Борисівна розуміла виняткову значущість каталогів, намагалась, щоб це усвідомили всі бібліотекарі. Вітчизняні фахівці завдяки Л.Б.Хавкіній, іншим вченим мали унікальну можливість ознайомитись з тим, до чого потрібно прагнути. Не випадковою є її зацікавленість бібліографією, адже бібліографування та каталогізування є спорідненими процесами.

На наш погляд, серед робіт, присвячених каталогізації, найціннішими є ті, що описують предметні та зведені каталоги. Якби соціально-політичні умови були більш сприятливими, згадаємо необ'єктивну критику бібліотекознавців "старої" школи, то ця сфера каталогізації сьогодні була б менш занедбаною, особливо предметна. Вітчизняне бібліотекознавство не змогло до певної міри зберегти надбання предметної каталогізації 1920-1930-х

років, її почали відроджувати в другій половині століття, але без особливих успіхів. А система зведених каталогів так і не була створена.

Чому Л.Б.Хавкіна, як і багато інших вчених, віддавала перевагу предметним каталогам? Звичайно, не тільки через недоліки систематичного. Завдяки знайомству із закордонним досвідом, вона гостро відчувала що цей вид каталогізації на часі, що саме предметний пошук документів набирає обертів. Більшість наукових досліджень, реальних проектів потребують різнобічного вивчення проблеми, отже інформаційні потреби науковців стають міжгалузевими, предметними.

Л.Б.Хавкіна зробила правильний висновок, що систематичні і предметні каталоги не є антиподами, не заперечують один одного. Вони є двома крилами реальної бібліотечної каталогізації, жодному не можна віддавати перевагу. Відомо, що Л.Б.Хавкіна віддавала першість предметним каталогам. Вона цілеспрямовано, обгрунтовано описувала недоліки систематичних каталогів, залишаючись більш стриманою, перелічуючи вади предметних.

У її роботах про предметні каталоги висвітлюються їх значення, функції, вимоги до організації, методика предметизації документів, описується закордонний та вітчизняний досвід [5]. Л.Б.Хавкіна, як і інші фахівці, справедливо вказувала на недоліки предметного каталогу Харківської бібліотеки ім. В.Г.Короленка, який укладався без завчасно складеного списку предметних рубрик, мав ділення не властиві предметному каталогу, а скоріше - тематичній картотеці, іноді систематичному каталогу. Отже, вона була прихильником "чистоти" предметних каталогів. Однак прагматизм ученого, цілком справедливе захоплення станом бібліотечної справи в США, дозволяв їй поступатися принципом "чистоти" предметних каталогів. Вона зробила

спроби впровадити у вітчизняну бібліотечно-бібліографічну справу перехресні (словникові) каталоги. Л.Б.Хавкіна вважала ніби вони здатні задовольняти всі вимоги до бібліотечних каталогів: надати відомості про документи, наявні у фонді, про твори певних авторів, розкрити зміст документів. Але ж це не вимоги до каталогів, а їх функції, які у сукупності може виконувати або система каталогів бібліотеки, або електронний каталог. Якщо предметний каталог Б.Боровича є не "чистим", то яким є словниковий?

Зрештою протистояння двох напрямків у реальній каталогізації завершилося поразкою прихильників предметних каталогів. У 1960-роках, В.П.Круглікова сумно зіронізувала: "Нет повести печальнее на свете, чем повесть о системе и предмете...". Але, як стверджувала радянська історіографія, зовсім не тому, що в цьому каталозі головною є довідкова, читай по-сучасному, інформаційна функція, а не рекомендаційна. Предметний каталог може бути не менш ідеологізованим, ніж систематичний. Справжня причина в тому, що вітчизняна каталогізація, кадрове, документальне забезпечення не були підготовлені до масштабного впровадження предметних каталогів. Деякі предметизатори були репресовані. Систематична каталогізація невпинно розвивалася віками, мала все, чого не вистачало предметній; радянські фахівці, підтримані державою, розробили ідеологізований варіант Десяткової класифікації під редакцією Л.Н.Троповського. Таким чином, систематичні каталоги поступово витіснили предметні в публічних, наукових бібліотеках. Л.Б.Хавкіна, проти якої на початку 1930-х років була спрямована ідеологічна кампанія, мусила примиритись, погодитись з офіційною думкою про більшу значущість систематичних каталогів.

Надзвичайно цінним є внесок Л.Б.Хавкіної у розробку теорії і практики зведених каталогів. Вона добре розуміла,

що без цих каталогів марно сподіватись досягти європейського чи американського рівня бібліотечно-бібліографічного обслуговування. Навіть найбільша бібліотека неспроможна задовольнити всі інформаційні потреби читачів. Але вона не має права відмовити їм у інформації, оскільки від цього може постраждати її імідж. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є співробітництво бібліотек у створенні зведених каталогів.

Впритул Л.Б.Хавкіна почала досліджувати зведені каталоги у кінці 1920-х - на початку 1930-х рр. /6, 7/. У цей час вітчизняними фахівцями був накопичений певний досвід організації таких каталогів. Однак кількість публікацій про них була незначною. Відзначимо, що серед праць про зведені каталоги було багато публікацій українських бібліотекознавців /8/. Усі матеріали описували зарубіжний досвід, але обмежувались певними аспектами. Тільки Л.Б.Хавкіна змогла синтезувати вітчизняні та закордонні надбання теорії та практики в галузі зведеної каталогізації у монографії "Сводные каталоги" /4/.

У ній висвітлені причини виникнення зведених каталогів (необхідність мати інформацію про документи, відсутні в фонді, та про місце їх знаходження); дії їх визначення; описані їх функції та значення в бібліотечно-бібліографічній діяльності; розроблено класифікацію каталогів. Це ґрунтовні, серйозні теоретичні проблеми. До них належить історія зведених каталогів.

Цьому аспекту присвячена окрема глава, надзвичайна містка і цікава. Ми дізнаємось, що перші зведені каталоги були створені в епоху середньовіччя. А в часи Відродження Г. Ноде в книзі "Порада про облаштування бібліотеки" (1644 р.) дає рекомендації щодо їх організації. Широкомасштабний розвиток зведених каталогів припадає на другу половину ІХХ ст.

Окремі глави висвітлюють сучасний стан зведених каталогів у зарубіжних країнах та СРСР (до 1940-х років). Сьогодні це надзвичайно цінний матеріал для вивчення історії питання. Він є достовірним, об'єктивним, оскільки ґрунтується на чисельних закордонних публікаціях (їх 600), а десятки зведених каталогів були безпосередньо проаналізовані автором. Цінним джерелом для істориків бібліотечної справи є їх анотований перелік (додаток до монографії, який містить 120 вітчизняних та зарубіжних каталогів). Він, безумовно, примножить фактографічну базу сучасного історичного дослідження. Не можна не відзначити високу оцінку Хавкіною зведених каталогів українських бібліотек. Порівнюючи зведені каталоги медичної літератури, складені в Москві, Одесі і Харкові, вона віддає перевагу українським: "Зведені каталоги Державної наукової медичної бібліотеки складені зовсім елементарно..." /4; с.90/. Щодо українських бібліотекознавців, то Л.Б.Хавкіна зазначає, що В.Козловський першим запропонував здійснювати планування роботи з цими каталогами /8/.

Заключна частина праці присвячена організації, методиці та техніці створення зведених каталогів. Вона викликає не тільки історичний інтерес, адже тут йдеться про методи збирання інформації, документаційне забезпечення зведених каталогів (плани, інструктивні матеріали тощо). Саме їх використовували до останнього часу. На заміну їм прийшли більш досконалі методи, які базуються на сучасних інформаційних технологіях.

Найпродуктивнішою думкою монографії, її рефреном є визначення кінцевої мети зведеної каталогізації - розбудова системи зведених каталогів країни. Вона має складатись із територіальних підсистем, наповнених різними зведеними каталогами. Сьогодні це питання знову актуальне. До кінця не зрозуміло, яким шляхом мають розвиватися зведені

каталоги в умовах існування новітніх технологій, чи потрібні зараз традиційні зведені каталоги, звичайні, у вигляді книги, для яких категорій користувачів, чи вони з "чесною" заколишуть "бібліотечний олімп", поступаючи місцем он-лайнним каталогам, чи довго будуть співіснувати разом.

Віддамо належне часу, коли писалась монографія. Л.Б.Хавкіна мала рахуватись з політичною кон'юнктурою. Деякі тези викликають здивування, але чи були вони щирими? Так, Вона, відзначає недоліки зарубіжних зведених каталогів: служіння буржуазній науці та капіталістичному ладу, ігнорування пролетарської літератури та преси, дотації з фондів, що заповідають капіталісти, пожертви благодійників на витрати з укладання та веденню зведених каталогів. Як нашим бібліотекам зараз не вистачає таких щирих благодійників! Однак цей необхідний "реверанс" у бік владних структур не здатний приховати дійсних вартостей каталогів зарубіжних бібліотек. Л.Б.Хавкіна наголошує на них: багаточисельність зведених каталогів; різноманітність їх типів; узгодженість, відсутність паралелізму; обмін досвідом на з'їздах, конференціях; значна кількість публікацій та бібліографічних посібників зі складання зведених каталогів, плановість організації, раціональні методи збирання бібліографічних записів, створення мережі зведених каталогів.

Влучно охарактеризував В.П.Полянов значення останньої роботи Л.Б.Хавкіної, назвавши її подвигом життя: "Сегодня можно лишь восхищаться величию человеческого подвига автора, грандиозностью и практической полезностью высказанных ею идей. Разрабатывая идею всесоюзной системы сводных каталогов, Л.Б.Хавкина верила в то, что наша централизованная система дает возможности в вопросе со сводными каталогами пойти дальше любой страны..." /9; с.71-73/. Відзначимо, що ця ідея майже була впроваджена в

життя, оскільки в СРСР дійсно була створена система зведених каталогів іноземної літератури. Шкода, але система зведених каталогів вітчизняної літератури не була сформована.

До багатогранної наукової творчості Л.Б.Хавкіної постійно прикута увага науковців. Воно й не дивно, бо такі вчені є пасіонаріями у своїй галузі, без них руху вперед не буває. Здається, тільки нині можна об'єктивно оцінити її спадщину, і тоді ми зрозуміємо, що ті помилки, на яких наголошували публікації радянських часів, є здобутками.

Література

1. Библиотечноеведение: вчера, сегодня, завтра: Тез. докл. и сообщ. науч. конф. Москва, 23-25 апр. 1996. Ч.1. - М., 1996 - 100 с. - Посвящается 125-летию со дня рождения Л.Б.Хавкиной.
2. Дивногорцев А.Л. Любовь Борисовна Хавкина и библиотечное зарубежье: (1920-е годы) //Библиотечноеведение. - 2001. - № 2 с. 70-74.
3. Драган Р. Любов Хавкіна: Витоки укр. бібліотекознавства //Вісн. Кн. палати. - 2000. - № 1 - С.38-40.
4. Хавкина Л.Б. Сводные каталоги: (История-теория-практика) /Всесоюз. кн. палата. - М., 1943. - 182 с.
5. Хавкина Л.Б. Техника предметного и перекрестного каталога //Крас. библиотекарь. - 1925. - № 2. - С.76-84.
6. Хавкина Л.Б. Сводный каталог и его составление //Кр. библиотекарь. - 1931. - № 3. - С.71-74.
7. Хавкина Л.Б. Сводные каталоги // Сов. библиогр. - 1934. - № 3 - 4 (7-8). - С.83-104.

8. Козловський В.О. Спільні каталоги, їх завдання та проблеми їх організації //Журн. бібліотекознавства. і бібліогр. - 1927. - № 1. - С.14-41; 1928. - № 2 - С.35-49.

У цьому журналі були також надруковані праці М.Хохол, С.Рубінштейна, М. Сагарди.

9. Полянов В.П. Гимн профессии и подвиг жизни: (проблема теории и практики каталогизации в творческом наследии Л.Б.Хавкиной) //Библиотечковедение: вчера, сегодня, завтра. Ч.1. - М., 1996. - С.71-73.

Л.М.Багрянцева

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Л.Б.ХАВКІНОЇ

Від самого початку бібліотечної діяльності Л.Б.Хавкіна виявила здібності до наукової, зокрема, науково-дослідної роботи. У 1901 р. у зв'язку з підготовкою до святкування 10-річчя з дня відкриття Першої безкоштовної читальні, була створена ювілейна комісія. До її складу увійшла Любов Борисівна, яка незадовго до того підготувала та видала для читальні друкований каталог. Вона здійснила анкетування читачів, наслідки якого були проаналізовані у ювілейній довідці. Це анкетування можна вважати початком науково-дослідної діяльності видатного бібліотекознавця.

Заслуговує на увагу вміння Хавкіної аналізувати роботу бібліотек, складати рекомендації щодо її поліпшення. Ці її здібності були помічені і Хавкіну залучили до роботи в комісії, створеній із членів Товариства грамотності, яка повинна була обстежити 228 сільських бібліотек Харківської губернії. За наслідками роботи комісії підготовлено звіт Харківському губернському земству "Бібліотеки - читальні

Харківської губернії: за даними досліджень 1900-1902 рр." При підготовці звіту Любов Борисівна вперше використала такі дослідницькі методи, як аналітично-статистичний та порівняльний і з того часу почала широко застосовувати їх у своїй роботі.

Л.Б.Хавкіна регулярно вивчала досвід роботи бібліотек найбільш розвинених країн і впроваджувала у практику роботи бібліотек Російської Імперії все те, що могло б стати для них корисним. Зокрема, вона запропонувала за прикладом бібліотек США та Англії з метою наукової розробки і пропаганди раціональних методів роботи відкрити у Харківській громадській бібліотеці відділ бібліотекознавства, що і було зроблено у 1903 році. Фахівці цього відділу і склали основу спеціальної Статистичної комісії бібліотеки, яку можна вважати першим науково-дослідним органом ХГБ. Членами комісії було опитано 618 відвідувачів кабінету для читання і підписчиків бібліотеки та одержано різнобічну інформацію стосовно діяльності громадської бібліотеки. Членів комісії цікавили думки читачів щодо умов їх обслуговування, були виявлені зауваження респондентів та їх пропозиції стосовно поліпшення роботи бібліотеки, вивчені читацькі уподобання та інтереси, дано характеристику читачів за віком, освітою та родом занять.

З результатів опитування, які були заслухані на загальних зборах членів бібліотеки, видно, що читацькі уподобання респондентів були досить широкими. Найбільшим попитом користувалася белетристика, зокрема твори Льва Толстого, Чехова, Тургенєва, Горького, Достоевського, Андрєєва. Читачі також цікавилися книжками з політекономії (43 %) і соціології (41 %).

У своїх зауваженнях читачі вказали на необхідність прискорення видачі літератури, на недосконалість каталогів, наявність "порожніх" книжок, які не потрібні читачам тощо.

Вивчаючи зарубіжний досвід, Хавкіна зрозуміла, що поліпшити стан громадських бібліотек країни можна тільки шляхом глибокого аналізу стану бібліотечної справи Росії. Цьому і було присвячене всебічне обстеження діяльності публічних бібліотек, яке вона здійснила у 1909 - 1910 рр. Любов Борисівна проанкетувала 635 публічних і народних бібліотек. Для цього їй довелося спочатку виявити значну частину з цих бібліотек, суттєво доповнивши статистичні дані, які існували в той час. Необхідно підкреслити, що до неї подібного обстеження ніхто не проводив, а аналогічна спроба Товариства бібліотекознавства, яка була здійснена в той же час, виявилася не зовсім вдалою, оскільки аналіз матеріалів, одержаних Товариством, зводився до окремих рекомендацій з питань організації та техніки бібліотечної роботи, тоді як Хавкіна не тільки вміло узагальнила зібрані відомості, але і дала їм відповідну оцінку. До того ж анкетуванням, проведеним членами Товариства бібліотекознавства, було охоплено тільки 439 громадських та народних бібліотек.

Хавкіна не стала робити вибіркове дослідження, а поставила за мету охопити анкетуванням практично всі публічні бібліотеки. Вона намагалася одержати детальну характеристику існуючої мережі публічних бібліотек, зосередити увагу на вузлових проблемах та недоліках.

Надзвичайно корисним у підготовці до обстеження бібліотек став фонд ХГБ, який був добре укомплектований документами бібліотечної статистики: звітами, статутами, каталогами, оглядами діяльності багатьох громадських і народних бібліотек, їй також допомогли безпосередні зв'язки з тими, хто звертався до кабінету бібліотекознавства за порадою або консультацією.

Аналізуючи зроблене Хавкіною узагальнення, відзначимо його вдалу побудову, перехід від загального до часткового та одиничного. Привертає увагу вміння автора взаємопов'язувати відповіді, на різні питання анкети, співставляти їх або використовувати як доповнення однієї до іншої. Це характеризує Хавкіну як справжнього науковця. Наприклад, вона співставляє загальні показники наявності бібліотек у США (1126 публічних бібліотек), Англії (733) та в Росії - (522). Ці цифри говорять самі за себе, але Любов Борисівна іде далі, вона показує нерівномірність бібліотечної мережі Європейської частини Росії, де їх було 509, та Азіатської - тільки 15. Така деталізація дозволила вченому наочно показати, наскільки погано населення Росії було забезпечено бібліотеками, а особливо, національні околиці.

Аналізуючи відповіді на питання щодо бюджетного забезпечення, вона на багатьох прикладах довела недостатність тієї допомоги, яку надавав бібліотекам місцевий уряд і зробила висновок, що при такому мізерному бюджеті вони неспроможні іти в ногу з книгозбірнями передових країн і назвала цей факт одним з найхворобливіших місць бібліотечної справи Росії. [4, с.109]. Обравши цей - один з найважливіших аспектів, що впливав на стан всієї бібліотечної справи в Росії, вона надалі дуже вдало згрупувала навколо нього аналіз інших напрямків бібліотечної роботи, використавши виразну відповідь однієї з бібліотек, яка, вказуючи на недостатність коштів, додала, що від того залежить і все інше. [Там само].

Якість аналізу, зробленого Хавкіною, визначається не тільки умінням акцентувати увагу на найважливіших проблемних моментах, але і прекрасним знанням суті тієї справи, про яку вона писала. Неодноразово для підсилення тієї чи іншої думки вона посилялась на звіти бібліотек, а ряд прикладів було нею взято безпосередньо із практики, в тому

числі і власної. Так, вона подає детальний опис незадовільних умов для роботи у Катеринодарській громадській бібліотеці, які вона спостерігала особисто під час перебування у 1910 р. в Катеринодарі.

Глибокий аналіз, який здійснила Хавкіна за результатами анкетного опитування, дозволив їй зробити висновок про те, що російська бібліотечна справа потребує докорінних реформ. Особливо наполегливо вона проводила ідею ґрунтовної підготовки бібліотечних кадрів, поліпшення бібліотечної освіти в Росії, реалізації якої пізніше віддала багато років свого життя.

З урахуванням даних проведеного анкетування нею була підготовлена доповідь "Громадські бібліотеки в Росії. Їх сучасний стан і ідеали майбутнього" на 1-й Всеросійський бібліотечний з'їзд. Але виступити з нею Любов Борисівна не змогла, бо їй заборонили в'їзд до Петербурга.

Таким чином Хавкіна не тільки вміло узагальнила зібрані нею відомості, але дала їм оцінку та зробила вагомі висновки. Не дивно, що один із рецензентів її роботи "Библиотеки, их организация и техника", віддаючи належне самій книзі, основну частину рецензії присвятив опису вміщених у ній додатків - статистичних даних щодо діяльності публічних бібліотек. Це свідчить про те, що навіть не будучи прокоментованими автором, наведені цифрові матеріали викликали інтерес рецензента і були ним виділені та прокоментовані [1, с.78-80].

Отже, перший досвід соціологічного обстеження, який був проведений Любов'ю Борисівною Хавкіною, був безсумнівним досягненням молодого вченого.

Найскладнішим серед усіх питань бібліотечної справи Хавкіна вважала вивчення читача. Вона рекомендувала з цією метою застосовувати методи спостереження, статистичний, анкетний, психологічний і абсолютно вірно

вказувала, що "методи вивчення читача ще недостатньо досконалі, щоб користуватись лише яким-небудь одним із них. Доводиться їх комбінувати, оскільки вони доповнюють і перевіряють один одного. Часто різні методи призводять до однакового висновку, чим підтверджують його правильність" [5, с.76].

З цієї цитати можна зрозуміти, що Хавкіна говорить про те, що зараз дослідники називають верифікацією одержаних відомостей, тобто підтвердження даних, одержаних одним методом, даними, отриманими за допомогою інших методів. Вивчаючи праці Любові Борисівни, сучасні дослідники розглядають їх як перші спроби аналізу системи методів бібліотекознавчих досліджень. І не так важливо, що деякі з методів, які вона називає, сучасна наука не вважає такими, найважливіше те, що вона довела: у бібліотечній справі повинні застосовуватися різноманітні дослідницькі методи, а їх застосування залежить від проблем, які вивчаються. Особливу увагу вона звертала на експериментально-лабораторні, психологічні, психотехнічні, порівняльні, методи, а також лекційний, дискусійний, виставочно-музейний і статистичний [2, с.33].

Останній метод здобув найбільшого визначення у перші роки Радянської влади і Хавкіна значної уваги надавала його розробці. Вона закликала широко використовувати в бібліотекознавчих дослідженнях "дані бібліотечної статистики", не обмежуючись при цьому тільки цифрами, а даючи їм пояснення. Вона попереджала, що треба з великою обережністю ставитися до тих висновків, які робляться на основі недосконалих і нечисленних статистичних даних, закликала до проведення масових спостережень, в результаті яких ліквідуються випадковості, що можуть викривлювати дійсність та вести до помилкових висновків [3, с.140].

У своїх статтях Хавкіна висвітлювала питання аналізу ефективності використання книжкових багатств бібліотек. Працюючи в ХГБ, вона ввела в практику її роботи такі статистичні характеристики, як середнє число підписчиків, тобто абонентів, на місяць, визначення максимуму відвідування кабінету для читання в різні місяці року, середнє число книг, яке припадає за рік на одного відвідувача залу.

В статтях, присвячених роботі кабінету для читання, Хавкіна вводила такі категорії оцінки його роботи, як щорічний приріст фонду, кількість книг, що припадає на 1 відвідувача за рік, подавала відомості щодо змін у контингенті читачів. Тобто тим самим Любов Борисівна створювала базу для проведення подальшої дослідницької роботи з застосуванням порівняльно-статистичного та аналітичного методів.

Для сучасного покоління дослідників перші спроби проведених Л.Б.Хавкіною соціологічних та бібліотечнознавчих досліджень залишаються зразком професійної майстерності, на якому можна і необхідно вчитися.

Література

1. В.Ч (Рецензия) // Вестн. воспитания. - 1911. - № 7. - С.77-80. - Рец. на кн.: Хавкина Л.Б. Библиотеки, их организация и техника: Рук. по библиотековедению. - 2-е изд., перераб. и доп. - Спб., 1911. - 404 с.
2. Труды Первой конференции научных библиотек. РСФСР. - М., 1926. - 248 с.
3. Хавкина Л.Б. Книга и библиотека. - 1918. - 172 с.

4. Хавкина Л.Б. Наши публичные библиотеки: (По данным анкеты) // Всеобщ. ежемесячник. - 1911. - Кн. XI. - С. 105-119.

5. Хавкина Л.Б. Руководство для небольших библиотек. - Изд. 4-е. - М., Л.: Гос. изд-во. - 1925. - 292 с.

К.Д.Тараманова

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОЇ І ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ Л.Б.ХАВКІНОЇ У ПОЛЬСЬКОМУ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВІ

Виявляючи маловідомі матеріали про життя та творчі здобутки Л.Б.Хавкіної, дослідники звернули увагу на статтю, присвячену питанням впливу вітчизняної бібліотечної науки і практики на розвиток бібліотечної, бібліографічної та книгознавчої справи в зарубіжних країнах. У ній йшлося і про запозичення зарубіжними (а саме, польськими) колегами ідей, пропозицій та теоретичного доробку Л.Б.Хавкіної.

У такому ракурсі не дуже часто розглядається історія вітчизняного бібліотекознавства. І це, на наш погляд, є надзвичайно цінний матеріал.

Загальновідомо, що Л.Б.Хавкіна неодноразово перебувала за кордоном, вивчаючи стан та організацію бібліотечної справи. Потому, переосмислюючи зарубіжний досвід, спираючись на багатющі традиції бібліотечної справи в Росії, керуючись місцевими умовами, зважаючи на соціальні фактори і т. ін., вона пропонувала, а згодом практики (і вона сама) запроваджували вже дійсно нові підходи до організації справи, нові методи бібліотечної роботи. В країні створювалася нова методологічна основа для прийняття загальнобібліотечних рішень, теоретично

обґрунтованих та звірених з практикою життя. І вже російський досвід організації бібліотечної справи стає взірцем для інших країн.

У статті Е.Франке [1] автор стверджує і підтверджує посиленнями на друковані джерела, що при формуванні основ польського бібліотекознавства та книгознавства, при створенні мережі бібліотек, заснуванні нових книгосховищ тощо, при вирішенні загальнодержавних проблем і подоланні труднощів у культосвітній роботі неоціненними були досвід російських бібліотекознавців, у тому числі Л.Б.Хавкіної. Їх праці ретельно вивчалися, аналізувалися. Так, у згаданій в статті рецензії на "Советскую библиографию" за 1935 р., що з'явилася в польському журналі "Бібліотеках", автор Л.Биковський докладно розглядає статтю Л.Б.Хавкіної щодо зведених каталогів, підкреслюючи, що "підхід до теми, характер і обсяг матеріалів, що викладені в статті /Хавкіної/, свідчать про актуальність даного питання, вирішення якого йде правильним і цікавим шляхом". І далі: "Цим починанням може сміливо скористатися і наша /польська/ бібліотечна політика." [2]

У розділі "Матеріали до біобібліографічного словника польських та іноземних бібліотекарів", що вміщено у № 2 цього ж журналу за 1935/36 рр., К.Сверковським надруковано статтю [5] про Любов Борисівну Хавкіну, де її відзначено як видатного російського та радянського бібліотекознавця, бібліографа, ініціатора бібліотечної освіти в Росії, автора багатьох фундаментальних праць з організації бібліотечної справи.

Польські бібліотекознавці на сторінках спеціальної преси, аналізуючи стан бібліотечної справи в Радянській Росії, відзначаючи її здобутки, найвизначніші з яких, на їх погляд, є величезна мережа бібліотек, яка дозволяє "кожному спеціалізуватися у будь-якій галузі знання та надає

можливість знайомитись з найновішими зразками радянської та зарубіжної літератури тощо, зазначали, "абсолютно сучасний та прогресивний рівень організації бібліотечної роботи в Росії. При цьому неодноразово згадувалося ім'я Л.Б.Хавкіної, наприклад в рецензіях Ванди Добровольської в журналі "Пшегльонд бібліотечний" (Przeqlad biblioteczhy), в її великій праці, присвяченій радянській бібліотечній політиці "Ідеологія бібліотечної справи в Радянській Росії" [3].

У багатьох бібліографіях наукових досліджень з проблем читання, вивчення читача, інших бібліотечних проблем зустрічається ім'я Хавкіної. Ретельного аналізу зазнала праця Л.Б.Хавкіної "Бібліотеки, їх організація та техніка" в огляді іноземних довідкових видань, що був підготовлений польським теоретиком Г.Глеб-Кошановською [4] тощо.

Більшість польських діячів бібліотечної справи була в захваті від широкої та різнобічної програми розвитку бібліотечної роботи в Росії, сміливих завдань, які постали перед культурно-освітніми працівниками, від тієї височини у бібліотечній справі, "якої не досягла до цього жодна держава Західної Європи" [6]. При цьому Л.Хавкіну називали в числі визначних теоретиків російського бібліотекознавства.

Об'єктивній оцінці в польській пресі надавалося досягненням в галузі бібліотечної політики також і на Україні. Писалося: "Необхідно визнати", що "в Росії і на Україні" розвивається "величезний та сильний бібліотечний рух", що тут "поставили бібліотечну справу і бібліографію на високу ступінь, найвищу серед слов'ян, а може статися і взагалі - найвищу", і що "для нашої [бібліотечної] спеціальності важливою є орієнтація не на Захід, а на Схід". Чималою в цьому є роль Л.Б.Хавкіної, визначного бібліотекознавця, яка належить і Україні, і Росії. А її спадщина - світовому бібліотечному співтовариству.

Література

1. Франке Е. Работы советских книговедов и библиотековедов в польской литературе 1918-1939 гг. // Русско-польские связи в области книжного дела: Сб. науч. р. / ГБЛ, Нац. б-ка ПНР. - М., 1980. - С.108-121 (Актуальные проблемы книговедения).

* *

*

2. Bykowski L. - Bibliotekarz. 1935/36. - N 4/6. - S.67.

3. Dobrowolska W. Ideologia bibliotekarstwa w Posti Sowiec Kiej. - W.: misellante Slawistyczne. - Krakow, 1937. - S. 105-130.

4. hieb-koszanska H. Analiza obcych prodrecznikow bibliotekarskich. - Krakow, 1935.

5. Swierkowski K. Lubow Chawkina. - Bibliotekarz. - 1935/36. - N 2. S. 42-43.

6. Wisloscki W.T. Bibliojrafia slowianska. - W. IV zjazd biblitekarzy polskich w Warszawie. - Warsz., 1936/ - cz. I. - S. 278.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГАЛИНА ВОЛОДИМИРІВНА ТРОХИМЕНКО - директор Харківської обласної бібліотеки для дітей

РОМАН АНАТОЛІЙОВИЧ ДРАГАН - заст. директора з наукової роботи Харківської обласної бібліотеки для дітей

НАТАЛІЯ ІВАНІВНА КАПУСТІНА - зав.відділом обслуговування Центру науково-гуманітарної інформації ХГІ "НУА"

АЛЛА МИХАЙЛІВНА ПЕРЕПЕЧА - методист науково-методичного відділу ХДНБ ім.В.Г.Короленка

ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ СЄДИХ - доцент кафедри книгознавства і фондознавства ХДАК, канд. пед. наук

ЛЮДМИЛА МИХАЙЛІВНА БАГРЯНЦЕВА - завідувача відділом організації науково-дослідної роботи ХДНБ ім.В.Г.Короленка

КАРОЛІНА ДМИТРІВНА ТАРАМАНОВА - головний бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи ХДНБ ім.В.Г.Короленка

Підписано до друку Формат паперу 60 x 84 2,3
друк. арк. 3, 2 обл. вид. арк. Папір для множ. апаратів. Тираж 30
прим. Замовлення №

Ксерокс ХДНБ. 61003, Харків-3, пров. Короленка, 18.